

KS. LEON DYCZEWSKI

SYSTEM WARTOŚCI W ŚWIADOMOŚCI MŁODEGO POKOLENIA

W ostatnich latach obserwuje się wzrost zainteresowań problematyką wartości. Na niej skoncentrowało swoją uwagę badawczą wielu socjologów, psychologów, kulturologów oraz polityków. Wszyscy, a szczególnie ci ostatni, są zainteresowani przede wszystkim odpowiedzią na pytanie, jakie wartości ceni i jakich najbardziej pragnie młode pokolenie. Na wzrost zainteresowań problematyką wartości młodego pokolenia złożyło się wiele przyczyn, a między innymi takie jak: 1° ruchy młodzieżowe, jakie w latach sześćdziesiątych wystąpiły szczególnie ostro w Stanach Zjednoczonych i w Europie Zachodniej, a swoje przedłużenie znalazły też w krajach Europy Środkowej, w których wystąpiły na nieco innym podłożu aniżeli w krajach kapitalistycznych; 2° szybkie tempo przemian społecznych i ekonomicznych związanych z przechodzeniem naszego kraju z rolniczo-przemysłowego w przemysłowy, z czym na ogół łączą się także zmiany w systemie wartości; 3° istnienie nowego systemu społeczno-politycznego w Polsce przez około trzydzieści lat. Autorom badań systemu wartości młodego pokolenia, którzy wymienione trzy fakty o wielce doniosłym znaczeniu społecznym i kulturalnym brali pod uwagę, chodziło o (1) wykrycie źródeł niepokoju młodzieży, podstaw buntu przeciwko zastanemu porządkowi, czy jest to tylko bunt przeciwko autorytetowi starszego pokolenia, czy ma on głębsze podstawy mające swoje źródło w odmiennych systemach wartości; (2) o stwierdzenie w jakim zakresie system wartości młodego pokolenia różni się od systemu wartości pokolenia starszego; (3) stwierdzenie, w jakim zakresie wartości i normy nowego systemu społeczno-politycznego, opartego na założeniach filozofii marksistowskiej i sojusz z ZSRR, funkcjonują już w świadomości pokolenia, które w tym systemie już uro-

dzilo się, wychowało i rozpoczyna twórczą działalność, jakie dążenia i aspiracje kierują młodymi ludźmi, jakie posiadają oni wzorce moralne i konsumpcyjne, jaki styl życia kształtują oraz jak należy prowadzić dalszą politykę kulturalną, by w jego świadomość można było „wbudować” istotne elementy ideologii socjalistycznej.

Badanie systemu wartości młodego pokolenia i poszukiwanie podobieństw oraz różnic z systemem wartości pokoleń starszych jest niezmiernie trudnym zadaniem. Zasadnicza trudność leży w różnorodności określenia wartości oraz w braku odpowiednich metod badawczych, które by pozwoliły dotrzeć do wnętrza człowieka, do jego najgłębszych sfer osobowości, do których należą właśnie przyjmowane przez niego wartości. Materiał ten jaki posiadamy z badań empirycznych przeprowadzonych na temat systemu wartości młodego pokolenia jest wprawdzie dość bogaty, ale jednocześnie bardzo niejednorodny i raczej fragmentaryczny. Zbierano go na różnych populacjach, za pomocą różnych technik badawczych (najczęściej był to wywiad i ankieta), stosowano bardzo odmienne wskaźniki, a w dodatku opracowywano go różnymi metodami i dla różnych celów. Mimo tych zastrzeżeń wyniki wielu badań, przynajmniej do pewnego stopnia, dadzą się ze sobą porównywać i w wyniku ich analizy można usiłować stworzyć syntetyczny obraz systemu wartości dzisiejszego młodego pokolenia. Taki jest też cel niniejszego artykułu. Rzecz jasna obraz ten zawierał będzie wiele uproszczeń i być może nie we wszystkim będzie on adekwatny do obrazu systemu wartości młodego pokolenia, jaki sobie czytelnik wytworzył na podstawie własnych obserwacji czy też przyswojonej na ten temat literatury.

Swoistego rodzaju rekonstrukcja najbardziej ogólnego systemu wartości młodego pokolenia, tak chyba należałoby określić tok postępowania, jest tu oparta na materiale empirycznym zebrany w latach siedemdziesiątych. Wtedy bowiem wzrosło zainteresowanie problematyką wartości i przeprowadzono na ten temat wiele badań i to szczególnie wśród młodzieży miejskiej. Nasze zatem stwierdzenia i hipotezy będą odnosiły się przede wszystkim do środowiska miejskiego.

Jest tu konieczne jeszcze jedno zasadnicze wyjaśnienie. Dotyczy ono rozumienia wartości, a więc centralnego pojęcia dla naszych analiz. W naszym przypadku będziemy je rozumieli tak, jak jest ono używane przez ogół autorów badań, z których korzystamy w rekonstruowaniu systemu wartości młodego pokolenia. Nie traktują oni wartości jako idei, bytów lub pojęć istniejących obiektywnie, niezależnie od tego, czy konkretni ludzie tak je widzą, czy je uznają, czy też nie. Dla nich wartość jest czymś zrelatywizowanym do podmiotu, którym w naszym przypadku jest przeciętny młody człowiek i to mieszkający w mieście. Ujmują wartość w aspektach psychologicznych i socjologicznych i pod tym poję-

ciem rozumieją przedmioty lub stany rzeczy, na które ukierunkowane są dążenia jednostek badanych, bądź które zaspokajają ich potrzeby. Albo też przez wartość rozumieją ogólne kryterium, na podstawie którego jednostki badane uznają różne obiekty jako godne pozytywnej oceny. Niejednolite rozumienie wartości przez badaczy sprawia wyjątkową trudność w rekonstruowaniu systemu wartości młodego pokolenia, a przede wszystkim w dokonaniu hierarchizacji wartości tworzących ten system. Trudno bowiem znaleźć wspólne kryterium tworzenia tej hierarchizacji. Dla jednych jest nim zasada przeżycia szczęścia, jakie dają wartości, dla innych przeżycie sensu życia, a dla jeszcze innych stopień przenikania przez wartości ludzkiej psychiki lub ich autonomiczność. Zagadnień tych nie omawiamy szeroko, ale jedynie je sygnalizujemy, ponieważ w podjętej tu próbie zrekonstruowania systemu wartości młodego pokolenia i porównania go z systemem wartości pokoleń starszych znajdują one swoje odbicie. Między innymi w tym, że zarysowany przez nas system wartości młodego pokolenia zawiera w sobie wiele uproszczeń, brakuje w nim sporo wartości, które w naszym odczuciu są upragnione przez młode pokolenie, i nie posiada on hierarchizacji tworzących go wartości według jednolitego kryterium.

Należy jeszcze i to zaznaczyć, że mowa tu jedynie o wartościach w sferze świadomości i w sferze deklarowanych zachowań młodego pokolenia, natomiast nie zajmujemy się wartościami obecnymi w jego zachowaniach, które mogą być zgodne z poprzednimi, ale nie muszą. Z tego bowiem, że ktoś ma taką czy inną świadomość na temat konkretnej wartości wcale jeszcze nie wynika, iż w życiu będzie ją realizował lub że będzie ją w taki sposób realizował, jak ją sobie uświadamia.

1. NAJBARDZIEJ UPRAŻNIONE WARTOŚCI MŁODEGO POKOLENIA

Na szczycie upragnionych wartości młodego pokolenia stoją takie wartości jak: udane, szczęśliwe życie rodzinne, odwzajemniona miłość, przyjaźń, akceptacja, życzliwość i szacunek innych. Wartości tego typu przez jednych badaczy nazywane są wartościami allocentrycznymi. Obojętnie jak je będziemy nazywali ważne jest tu to, że młode pokolenie wybierając je akceptuje wartość osoby ludzkiej, wartość jednostki i wyraża silne pragnienie przynależenia do małych grup społecznych, spośród których najważniejszą jest rodzina, a następnie grono lubianych i lubiących przyjaciół. Rodzinę, a w niej dobro dzieci, młodzież, podobnie jak starsi, stawia na czele wszystkich wartości i im podporządkowuje

tak ważne wartości osobiste jak zdrowie, a kiedy trzeba nawet życie.

Wybór wartości afiliacyjnych lub inaczej allocentrycznych na czoło swego systemu wartości młodzież potwierdza przez dawanie najwyższej oceny takim cechom osobowym u najbliższych bądź u siebie, które w życiu konkretnym są wyrazem szacunku dla drugiego człowieka i ułatwiają z nim współżycie. Są to przede wszystkim takie cechy jak: łatwość nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi, umiejętność przychodzenia im z pomocą, bezpośredniość, uprzejmość, zyczliwość, uczciwość. Z kolei młodzież najbardziej potępia te cechy osobowościowe, które godzą w godność osoby ludzkiej i utrudniają współżycie z innymi. Są to między innymi: egocentryzm, obojętność na sprawy innych, traktowanie spraw materialnych jako najważniejsze, znieczulica społeczna, bezmyślne niszczenie cudzego szczęścia, zagubienie jednostki w tłumie, niedostrzeżenie człowieka, nieżyczliwość, chamstwo, brak wzajemnego porozumienia się, niesprawiedliwa ocena młodzieży przez starszych, brak solidarności, obłuda, zakłamanie, biurokracja, odhumanizowanie życia, pogarda jednych wobec drugich, nietolerancja wobec innych¹.

Pragnienie posiadania wartości afiliacyjnych nie zasklepia młode pokolenie tylko do małych grup, ale ukierunkowuje je także na podtrzymywanie związków łączności z szerszą grupą, a mianowicie z narodem i ojczyzną. Wprawdzie badania nie pozwalają określić, jakie treści szczegółowe dla respondentów zawiera pojęcie ojczyzna, ale wykazują, że zarówno starsi jak młodszy posiadają silne postawy patriotyczne, wyrażające się w gotowości poświęceń, łącznie z oddaniem życia, w obronie ojczyzny. Uczucia patriotyczne są bardziej żywe wśród młodego niż starszego pokolenia i młodzież rzadziej niż starsi sądzi, że pojęcie patriotyzmu należy do przestarzałych już pojęć. Ponadto młodzi nie przejawiają prawie zupełnie poczucia niższości wobec innych narodów, natomiast przedstawiciele starszej generacji przeżywają kompleksy zrodzone w wyniku doświadczeń historycznych, szczególnie ostatniej wojny².

Młodzież widzi sens walki narodowowyzwoleńczej nawet przy małych szansach zwycięstwa lub w ogóle bez szans. Sensu tej walki nie można bowiem sprowadzać do jej skuteczności. Zdaniem młodzieży powstania narodowowyzwoleńcze zakończone upadkiem, jak listopadowe i styczniowe, nie były daremne, gdyż potwierdziły żywotność bytu na-

¹ A. Kiciński, J. Kurczewski, *Wartości uznawane przez młodzież*. „Przekazy i Opinie” 1976 nr 1 s. 19-32; M. Smoła, *Etos młodego pokolenia Polaków*. „Odra” 1976 nr 11 s. 9; B. Gołębiowski, *Aspiracje i orientacje życiowe młodzieży*. (W świetle pamiętników i wyników ankiety). „Przekazy i Opinie” 1976 nr 1 s. 7-18; W. Adamski, *Młodzież i społeczeństwo*. Warszawa 1976 s. 70-78; M. Baraniecka-Witkowska, *Wartości allocentryczne*. W: *Młodzież a wartości*. Pod red. H. Świdy. Warszawa 1979 s. 185-187.

² Smoła, jw. s. 10.

rodowego, umocniły jedność społeczeństwa, wzmocniły dumę narodową, broniły godności człowieka znajdującego się w ucisku. W uzasadnieniu przekonania o słuszności walki narodowowyzwoleńczej uderza tendencja do łączenia przez młodzież interesów narodowych — wspólnych z jednostkowymi. Kategorie „naród” i „człowiek” często są przez badanych używane zamiennie. Obrazują to między innymi następujące wypowiedzi młodzieży: „człowiek nie jest kamieniem, który może leżeć zarówno w rajskim ogrodzie, jak i w rezerwacie”, „w psychice człowieka jest czynnik nie pozwalający na upokorzenie, podrywający do walki nawet w sytuacjach beznadziejnych”, „z uciskiem należy walczyć zawsze; jest to sprawdzian człowieczeństwa i siły narodu”³.

Młode pokolenie wcale nie mniej aniżeli starsze ceni wartość człowieka. Szanuje jego godność i wobec niego wykazuje ofiarny i pełen odpowiedzialności stosunek. Jest wrażliwe na jego potrzeby. Pragnie, aby stosunki między ludźmi przebiegały bez wyrządzania krzywd, w atmosferze życzliwości i ofiarności, w poczuciu solidarności z innymi ludźmi, opierając się na sprawiedliwości i miłości. Jest gotowe do walki w obronie pokrzywdzonych. Szacunek dla godności człowieka młode pokolenie przejawia między innymi w domaganiu się uszanowania prawa do rozwoju swojej osobowości zgodnie z umiłowaniem i własnymi aspiracjami, do optymalnej realizacji swoich szans życiowych oraz w wyraźnym potępieniu czynów poniżających godność ludzką, spośród których ekspozuje donosicielstwo i oportunizm połączony z pochlebstwem motywowanym chęcią wyniesienia jakiejś korzyści. Bardzo negatywny stosunek młodzieży do donosicielstwa wykazuje, że tego rodzaju postawa etyczna, która została ukształtowana w wyniku doświadczeń dziejowych, weszła już na stałe do narodowej kultury⁴.

Kolejną grupą wartości, które młodzież pragnie posiadać, to „przywoita” pozycja społeczna i „przywoite” zabezpieczenie materialne, a dalej spokojne i regularne, nie narażone na wstrząsy i niespodzianki życie. Owe materialne i konsumpcyjne pragnienia młodzieży nie są jednak wygórowane. W porównaniu do aspiracji materialnych młodzieży lat sześćdziesiątych są one nieco słabsze i cechuje je raczej umiarkowanie, to znaczy młodzież pragnie osiągnąć nieco wyższy poziom materialnego dostatku i stabilizacji życiowej aniżeli zakreśla go odczuwany społecznie przeciętny standard życia⁵.

Realizacji materialnych i stabilizacyjnych dążeń młodzieży mają słu-

³ A. Uhlig. *Wartości socjocentryczne*. W: *Młodzież a wartości* s. 215-216.

⁴ L. Dyczewski. *Więź pokoleń w rodzinie*, Warszawa 1976 s. 134-135; Smoła, jw. s. 11; Kiciński, Kurczewski, jw. s. 22-25.

⁵ *Młodzież w procesie przemian*. Pod. red. A. Jawłowskiej, B. Gotowskiego. Warszawa 1977 s. 82-83.

żyć wykształcenie i praca. Przez większość badanych te dwie wartości traktowane są jako instrumentalne, chociaż nie brakuje i takich, dla których stanowią one wartości autoteliczne. Za tym, że większość młodzieży wykształcenie i pracę traktuje instrumentalnie, przemawiają takie zjawiska jak: 1° Dość często młodzież wyraża opinię, że solidarność i rzetelność w pracy w małym stopniu decyduje o sukcesie i powodzeniu człowieka w życiu; 2° Wzór człowieka, dla którego praca stanowi pasję życia, życiowe powołanie, nie jest wśród młodzieży popularny; 3° Pracę traktuje młodzież często jako konieczność życiową, jako ciężar, a przede wszystkim jako sposób zarobienia pieniędzy. Wprawdzie młodzież pragnie pracy ciekawej i dającej satysfakcję, ale częściej stawia wymóg, by dawała „przyzwoite” zabezpieczenie materialne⁶.

Młode pokolenie pragnie mieć poczucie przydatności dla innych i przydatności społecznej. Pragnienie to jest dość silne i młodzież gotowa jest podjąć takie działania, by zaobcyć innych, by zyskać ich szacunek, ale działania te nie są nastawione na bezimiennych, na wielkie grupy lub całe społeczeństwo, lecz na tych, którzy są niejako w „zasięgu ręki”. „W przyjaźni i więzi międzyludzkiej” oraz w „działaniu dla innych” widzi młodzież sens swojego życia i źródło szczęścia. Natomiast mniej aktywną postawę wyraża wobec całego społeczeństwa. To pojęcie wydaje się być mniej obecnie zrozumiałe dla młodzieży aniżeli dawniej. Jest ono mniej zrozumiałe aniżeli pojęcie narodu i ojczyzny⁷.

Wymienionym tu dążeniom młodego pokolenia towarzyszy pragnienie posiadania „czystego sumienia”, czyli świadomość, że nie wyrządziło się nikomu krzywdy. Pragnienie to góruje nawet często nad potrzebą świadczenia pozytywnych działań na rzecz innych ludzi lub jakiejś sprawy. W tej postawie zawiera się pewna niekonsekwencja w stosunku do szczytnych idei miłości drugiego człowieka i sprawiedliwości, które młodzież bardzo wysoko ceni i pragnie realizować. Niekonsekwencja ta wyrasta u młodzieży najprawdopodobniej z dwóch podstaw: 1° Młodzież z wysoko cenionych przez siebie wartości, uznawanych za istotne, nie wyprowadza konsekwencji praktycznych. Świadomość ich znaczenia jest jakby świadomością oderwaną od życia. Młodzież ulega tu naciskom środowiskowym, prądom kulturowym, wymogom religijnym i mimo woli uznaje te wartości, które są w nich wysoko cenione, ale nie są one dla niej naprawdę, to znaczy w pełni, znaczące. Przyjmuje je bezrefleksyjnie. Należą one do całościowego jej światopoglądu, jako jego elementy składowe. 2° Młodzież do tego stopnia negatywnie ocenia sytuację, że

⁶ M. Malikowski. *Młodzież wobec naczelnych wartości społecznych*. „Studia Socjologiczne” 1977 nr 3 s. 351-368; Smoła, jw. s. 4.

⁷ *Młodzież w procesie* s. 78-79; H. Świda. *Podsumowanie wyników badań*. W: *Młodzież a wartości* s. 280.

sądzi, iż w obecnych układach nie da się nic zrobić. Lepiej więc nie marnować energii. Co najwyżej należy powstrzymać się od współudziału w działaniach sprzeniewierzających się zasadom miłości drugiego człowieka i sprawiedliwości. Młodzież nie czuje się na tyle silna, by stawić czoła nagminnie łamanej sprawiedliwości⁸.

Na stosunkowo niskim szczeblu drabiny hierarchii wartości umieszcza młodzież wartości związane z samorealizacją, życiem społecznym, a już najniżej z prestiżem społecznym. Niezbyt wielką popularnością cieszą się wśród młodego pokolenia takie wartości, jak: wiara w wielką ideę, realizacja ważnych ideałów moralnych i społecznych, wysoka pozycja w dziedzinie politycznej i wysokie stanowisko w dziedzinie zawodowej, możliwość wpływu na kształtowanie spraw społecznych i politycznych, sukces i sława w dziedzinie zawodowej lub artystycznej, pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu. Także wartości ludyczne, „bogactwo przeżyć”, przygoda nie są zbyt wysoko cenione przez młode pokolenie⁹. Wskazuje to na małą u niego potrzebę realizacji i ekspresji własnej osobowości, na niechęć do angażowania się w sprawy pozaosobiste, na brak upodobania do przygody, barwności życia, obawę przed ryzykiem, co odbiega od rozpowszechnionych stereotypów na temat młodzieży.

Przedstawione dotychczas wartości cenione przez młode pokolenie ukazują je jako jednostki o rozwiniętych potrzebach posiadania bliskich sobie osób, bezpieczeństwa i stabilizacji. Potrzeby tego rodzaju wydają się dominować nad potrzebami samorealizacji i ekspresji osobowości. Ponadto w świetle wyników analizowanych badań, młodzi ludzie, mimo wysokiej oceny wartości drugiego człowieka i wartości społecznych, częściej kierują się osobistym aniżeli społecznym interesem, a w sprawy innych włączają się wówczas, kiedy widzą materialną bądź duchową korzyść własną. Z takim obrazem świata wartości młodego pokolenia nie harmonizuje postawa młodych ludzi wobec cenionych przez nich wartości. Większość badanych gotowa jest bowiem do daleko idących poświęceń, łącznie z poświęceniem zdrowia i życia, w obronie wysoko cenionych przez siebie wartości, gdyby znalazły się one w sytuacji wielkiego zagrożenia. Jedynie mniej więcej co dziesiąta osoba nie aprobejuje poświęcenia życia w obronie innych wartości i to w żadnej sytuacji. Najczęściej pochwalane jest poświęcenie życia dla ojczyzny, a dalej dla ludzkości i dla ratowania życia kogoś bliskiego, znacznie rzadziej w obronie własnej godności, wielkiej idei oraz dla ratowania większej liczby

⁸ S moła, jw. s. 4-5; Ś w i d a, jw. s. 281.

⁹ S moła, jw. s. 5; K i c i Ń s k i, K u r c z e w s k i, jw. s. 20-28; *Młodzież w pro-*
ście 79-82; U h l i g, jw. s. 208-223.

osób. Najmniejszą aprobatę zyskuje poświęcenie życia dla ratowania jednego obcego człowieka. Prawdopodobnie wymiana życia za życie odczuwana jest przez badanych jako „nieopłacalna”. Ogół badanych nie jest jednak skłonny do tego, by na rzecz dobra ogółu poświęcać dobro własnych dzieci. Rodzice nie są więc za tym, by ich dzieci brały udział w różnych ryzykownych zadaniach podejmowanych dla dobra ogółu, chociaż sami byliby gotowi w nich uczestniczyć¹⁰.

Do cech współczesnego młodego Polaka, tak jak dawniej, należy gotowość do narażania zdrowia i życia dla ratowania cennych wartości w sytuacjach wyjątkowych i dramatycznych, takich jak: agresja na kraj, epidemia, katastrofa, klęska żywiołowa, natomiast gotowość do ponoszenia mniejszych, ale codziennych i mniej efektownych ofiar na rzecz dobra ogółu lub kraju jest słabsza. Jedynie połowa badanych jest gotowa w służbie kraju ponieść przez jakiś czas wyrzeczenia lub uciążliwości w rodzaju: praca na odludziu, w obcym i wrogim środowisku, bez wypoczynku, przy rezygnacji z własnych ambicji, z życia erotycznego itp.

Z tego, co dotychczas zostało powiedziane na temat świata wartości młodego pokolenia, wynika, że występują w nim pewne niekonsekwencje. Zwróćmy uwagę tylko na niektóre z nich. Na przykład, młodzież wysoko ceni wartość drugiego człowieka, godność ludzką i gotowa jest do poświęceń w obronie cenionych przez siebie wartości, a jednocześnie nie ma w wysokim szacunku takich wartości, które tradycyjnie są ściśle związane z godnością ludzką, jak na przykład zdobycie własnej indywidualności, odwaga głoszenia własnego zdania, niezależność poglądów, a ponadto w praktyce życia ceni nawet takie cechy osobowościowe, które często są niezgodne ani z godnością ludzką, ani z poświęceniem, jak na przykład spryt, umiejętność chodzenia wokół własnych spraw, aseku-ranctwo, konformizm, protekcjonizm, elastyczność postępowania¹¹. Wyniki badań nasuwają zatem przypuszczenie, że pojęcie wartości człowieka, godności ludzkiej i sprawiedliwości, funkcjonujące u młodego pokolenia, jest niepełne, okrojone w swojej istocie, a poświęcenie rozumie ono dość wybiórczo, to znaczy, uzależnia je od zbyt wielu okoliczności.

Owe niekonsekwencje istniejące w systemie wartości młodego pokolenia mogą wyływać z podwójnego źródła. 1° Młodzież raczej wartości deklaruje, ale ich jeszcze w pełni nie uwewnętrzniła. Tkwią one raczej w całościowej kulturze, w której wzrasta młode pokolenie, aniżeli przez nie zostały w pełni poznane, przeżyte i przyjęte. 2° W przyjmowanym przez młodzież systemie wartości jedne wartości kolidują

¹⁰ T. Kocowski. *Co cenimy najbardziej? Dobro ogółu a wartości osobiste*. „Odra” 1977 nr 3 s. 21-27; Smoła, jw. s. 21; Kiciński, Kurczewski, jw. s. 21.

¹¹ Malickowski, jw. s. 366.

z innymi i w zależności od sytuacji raz jedne, innym znów razem drugie dominują.

Analiza systemu wartości młodego pokolenia nasuwa hipotezę, że wartości przez nie przyjmowane nie tworzą hierarchicznego układu, ale układ mieszany, to znaczy, że wartości tworząc całościowy system są w nim powiązane pionowo i poziomo. W hierarchicznym, czyli pionowym systemie wartości, jeden ich typ absolutnie dominuje nad pozostałymi, a wszystkie wartości konkretne, reprezentujące ten typ, stoją wyżej w hierachii niż jakiegokolwiek wartości należące do typów pozostałych. Mogą to być wartości etyczne, religijne, afiliacyjne, konsumpcyjne itd. Wartość stojąca na szczycie jest nadrzędna w stosunku do wszystkich innych i jednostka gotowa jest jej poświęcić wszystkie inne wartości. Staje się ona celem życia i podstawą wartościowania czynów własnych i innych. W systemie wartości młodego pokolenia często brakuje tak mocno wybijającej się przed inne wartości naczelnej. Jeżeli w systemie wartości młodego pokolenia obowiązuje zasada nadrzędności jednej wartości, to nie funkcjonuje ona z taką absolutnością i konsekwencją jak w klasycznym systemie hierarchicznym. Stąd też w praktyce życia nie dostrzega się wielkich różnic między wartością naczelną, a zaraz idącymi za nią wartościami, które są z nią prawie że „równorzędne”. To, która z nich będzie realizowana wpierw, a która później, zależy już od konkretnej sytuacji.

Mieszany typ systemu wartości, właściwy młodemu pokoleniu, ma swoje konsekwencje w jego życiowych postawach. Odpowiednie jest tutaj wyróżnienie postaw, dokonane przez A. Podgóreckiego, na zasadniczą i celowościową¹². Postawa zasadnicza wyraża się w bezpośredniej akceptacji lub negacji wyobrazonego lub rzeczywistego zachowania, natomiast postawa celowościowa ma miejsce wówczas, kiedy akceptacja lub negacja wyobrazonego lub rzeczywistego zachowania uzależniona jest od specyficznego rozważania kalkulacji rozmaitych możliwych wariantów zachowania się oraz od oceny ich skutków. Postawa zasadnicza wiąże się zatem bardziej z hierarchicznym układem wartości, postawa celowościowa z mieszanym układem wartości. Badania empiryczne wykazują, że postawa celowościowa częściej występuje wśród młodego pokolenia, mężczyzn i robotników niż wśród starszego pokolenia, kobiet i inteligencji¹³. Młode pokolenie jest zatem nastawione na rozwiązywanie konkretnych sytuacji, na dokonywanie każdorazowych wyborów i przy tych wyborach nie jest skłonne do kierowania się raz na zawsze przyjętymi war-

¹² *Poczucie prawne i moralne społeczeństwa polskiego*. OBOPSP. Warszawa 1968 s. 28, 31.

¹³ Tamże s. 31.

tościami i zasadami postępowania. W ogóle młode pokolenie jest powściągliwe w formułowaniu zasad ogólnych i w ich deklarowaniu. W konkretnych jednak przypadkach przejawia dużą skłonność do działań zgodnych z przyjmowanymi wartościami i zasadami, nawet większą niż pokolenie starsze, które je skwapliwie deklaruje. Można więc sądzić, że młode pokolenie jest lepsze niż to wynika z tego, co samo o sobie mówi. Upowszechnianie się jednak postawy celowościowej wśród młodego pokolenia jest niepożądane ze względu na typ osobowości z jakim się łączy. Towarzyszy ona jednostkom wykazującym brak pełnego przystosowania do życia i zbyt duże poczucie zagrożenia, gdy tymczasem postawa zasadnicza towarzyszy jednostkom cechującym się pełnym przystosowaniem życiowym i brakiem poczucia zagrożenia.

2. TRWAŁOŚĆ I ZMIANA SYSTEMU WARTOŚCI SPOŁECZNOŚCI MIEJSKIEJ

System wartości młodego pokolenia i jego rodziców wykazuje dużą zbieżność. Oba pokolenia cenią wyżej wartości afiliacyjne i wartości o charakterze stabilizacyjnym niż wartości związane z kształtowaniem własnej osobowości i wartości społeczne. Młode pokolenie przywiązuje jednak większą wagę do wartości afiliacyjnych i o charakterze stabilizacyjnym, jak: miłość, przyjaźń, bezpieczeństwo; natomiast pokolenie rodziców w nieco większym stopniu niż młodzież akcentuje wartości osobowe i społeczne. Ogólnie można powiedzieć, że w skali międzypokoleniowej rysuje się obniżenie poziomu całościowego systemu wartości i nasila się tendencja do ześrodkowania uwagi na życiu dla siebie.

Porównując młodzież lat siedemdziesiątych z młodzieżą lat sześćdziesiątych stwierdza się nasilenie szacunku dla wartości afiliacyjnych, dokonuje się rozwój potrzeby bezpieczeństwa i potrzeby satysfakcji emocjonalnej. Wywołuje to u młodzieży silniejszą tendencję do tworzenia niesformalizowanych, małych, połączonych osobowymi więziami grup. Młodzież szuka w nich antidotum na rozwój instytucjonalizacji i formalizacji życia społecznego, gospodarczego, politycznego, a także kulturalnego i religijnego. Jednocześnie jest to jednak swoistego rodzaju ucieczka od świata publicznego w świat prywatny, odejście od problemów ogólnych do osobistych. Ponadto zbyt intensywne poszukiwanie emocjonalnej satysfakcji niesie z sobą niebezpieczeństwo kształtowania się u młodego pokolenia małej odporności psychicznej na trudności i łatwego wpadania w stany „nerwicowe”.

Wyniki badań nad przemianami hierarchii wartości ukazują, że młode pokolenie pragnie przede wszystkim szczęścia i upatruje w pozytywnym

nym, przepelnionym uczuciem i odwzajemnionym kontakcie z innymi oraz w posiadaniu psychicznego bezpieczeństwa. Okazuje się, że dobrobyt wcale nie jest czołowym pragnieniem młodego pokolenia. Wielu jednak, ulegając fascynacji wartości materialnych, daje się wciągnąć w pogoń za dobrobytem i zaniedbuje wartości, które decydują o ich szczęściu, a są nimi wartości afiliacyjne, które w innym języku określa się jako wartości humanistyczne, jako miłość drugiego człowieka. Stąd też można powiedzieć, że obecne młode pokolenie stoi przed poważną alternatywą: szczęście czy dobrobyt. Społeczeństwo, które potrafiłoby umiejętnie zabezpieczyć realizację wartości afiliacyjnych zrobiłoby więcej dla szczęścia swoich obywateli niż wiele współczesnych społeczeństw, które przesadnie troszczą się o postęp techniki i wzrost ekonomiczny. Rezultaty badań nad wartościami wysuwają zatem pewną wytyczną dla polityki społecznej i programów rozwoju: mniej w nich nastawienia na rozwój dóbr materialnych, na to, co tworzyć, co posiadać, a więcej na to, jak tworzyć, jak wiązać ludzi, jak być z innymi.

W świetle wyników badań nie dostrzega się konfliktu pokoleń na tle wartości, przynajmniej jeżeli chodzi o wartości naczelne. W skali masowej młode pokolenie raczej nie wykazuje dążeń reformatorskich ani cech buntowniczych wobec świata wartości pokolenia rodziców. Wręcz przeciwnie, widoczne są nawet symptomy zbyt nadmiernego przystosowania się do niego. Najbardziej ostra krytyka młodego pokolenia pod adresem starszego jest dokonywana — jak się wydaje — właśnie w imię wspólnie uznawanych wartości. Młodzież najczęściej zarzuca starszym nieuczciwość, niesprawiedliwość, brak życzliwości dla innych (a więc to, o co także walczą starsi) oraz rozbieżność między postępowaniem a głoszonymi wartościami i zasadami. Jeżeli chodzi o subiektywne odczucie konfliktu międzypokoleniowego, to zarówno wśród młodego, jak i starszego pokolenia dominuje przekonanie, że w dziedzinie wartości i orientacji życiowych czy nawet światopoglądowych, nie ma zasadniczych różnic, a te, które istnieją, dotyczą przede wszystkim sfery obyczajów i różnic charakteru, co w każdej epoce jest nieuniknione. Jeżeli więc istnieje konflikt między pokoleniami, to wytwarza się on raczej w powierzchownej sferze życia¹⁴.

Ta dość znaczna zgodność stanowisk pokoleń w zakresie przyjmowania systemów wartości wskazuje na istnienie jednolitego systemu wartości w całym społeczeństwie, który jest stopniowo przekazywany z po-

¹⁴ S. Nowak. *Podsumowanie ważniejszych rezultatów opracowania*. W: *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej. Raport z badań prowadzonych przez Zakład Metodologii Badań Socjologicznych Instytutu Socjologii UW pod kierunkiem S. Nowaka*. Warszawa 1976 s. 588-611; J. Kobel. *Czy konflikt pokoleń*. „Przekazy i Opinie” 1976 nr 1 s. 42-48; S. Jałowicki. *Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*. Warszawa 1978.

kolenia na pokolenie. Różnice jakie między nimi występują świadczą nie tyle o konflikcie, co o dynamizmie ogólnego systemu wartości. Jest to zjawisko jak najbardziej normalne dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa. Okazuje się, że dziedzina wartości w kulturze społeczeństwa polskiego jest mało wrażliwa na zmiany. Choć inne elementy tej kultury, jak życie gospodarcze, technika, polityka i im podobne, zmieniły się radykalnie, to system wartości zmienia się bardzo stopniowo i nadaje cechę kontynuacji całościowej kulturze polskiej. Stanowi on jej rdzeń, który mimo odmiennej zewnętrznej otoki, pozostaje właściwie taki sam, jak kilkadziesiąt lat temu.

Duże podobieństwo między pokoleniami następującymi po sobie w zakresie wyboru i hierarchii wartości jest z jednej strony efektem ich przekazywania dzieciom przez rodzinę w trakcie całościowego procesu wychowawczego, z drugiej zaś strony jest efektem funkcjonującego w społeczeństwie uniwersalnego systemu wartości, który jednocześnie oddziałuje i na rodziców i dzieci. Na ogół sądzi się, że oddziaływanie środowiska rodzinnego na kształtowanie się systemu wartości dziecka jest zdecydowanie dominujące, tymczasem badania wykazują, że związek tożsamości między wartościami uznawanymi przez dzieci i ich rodziców w badanych zbiorowościach wcale nie jest tak wszechstronny i częsty. Ma tu również duży wpływ system wartości, jaki dominuje w całym społeczeństwie, ogólny klimat społeczny i moralny społeczeństwa. Wydaje się, że w społeczności miejskiej ten ogólny klimat w oddziaływaniu na kształtowanie systemu wartości dziecka staje się coraz bardziej konkurencyjny w stosunku do jego środowiska rodzinnego. Stąd też władze państwowe i działacze kulturalni wkładają wiele wysiłku, by jego przekształcanie szło w duchu założeń ideologii socjalistycznego systemu.

THE VALUE SYSTEM IN THE CONSCIOUSNESS OF THE YOUNG GENERATION

Summary

Value is understood here as an object or a state of affairs which is the goal of an individual's aspirations and which satisfies his needs. This is, then, a psychosociological definition of value, the one found most frequently in the empirical studies which are at the base of analyses of the value systems of the young in the 1970s. The present paper only deals with values in the sphere of consciousness and with declared behaviours, which may or may not agree with actual behaviours.

The young value most affiliation values and stabilizing values such as love, friendship, happy marriage, respect of others, acceptance, feeling of security. In comparison with the youth of the 1960s, there is increased respect for affiliation values and a more intensive need for security and emotional satisfaction. This

results in a stronger tendency to form small informal groups united by interpersonal ties. What the young seek in them is an antidote to the growing institutionalization and formalization of social, economic, political, cultural and religious life. At the same time, however, the groups are an escape from the public into the private world; general problems are abandoned in favour of personal ones.

The desire for affiliation values does not cause the young to become retired to their own small groups but induces them also to maintain links with the broader group, viz. nation and motherland. Our investigation does not make it possible to determine the specific content of our subjects' notion of „motherland”, but it reveals their strongly patriotic attitudes expressed in their readiness for sacrifice, including the sacrifice of one's life, in defence of the motherland. The young find sense in fight for national liberation even if there is little or no chance of victory. On the other hand, the concept of society is not so close or so intelligible to the young. Their attitude towards society is therefore less active than their attitude towards the native land.

An important group of desired values consists of: a „decent” social status and „decent” material position; furthermore, quiet and regular life, free of upheavals and surprises. However, these materialistic desires are not extravagant. In comparison with those of the 1960s they are weaker and more moderate.

The desire for material wellbeing and stabilization is to be fulfilled through education and work. Most subjects have an instrumental view of these values, although for some they are autotelic.

There are some inconsistencies in the value system of the young generation; for instance, they have high regard for the value of man and for human dignity and are ready for sacrifice in defence of the values they hold dear, but at the same time they do not regard so highly values that have traditionally been closely linked to human dignity, such as achieving individuality, courage to declare one's views, independence of opinion; what is more, in practice they even value personality traits incompatible with human dignity or sacrifice, for instance, shrewdness, ability to look after one's own affairs, ability to „play safe”, conformity, favouritism, flexibility of behaviour. The results thus suggest that in the value system accepted by the young there are conflicting values and that different values become dominant depending on the situation. The values accepted by youth do not form a hierarchy, then, but a mixed system.

In a hierarchical system values are arranged vertically so that one type of values dominates over all the other types, and that all the values representing the dominant type occupy a higher place in the hierarchy than any values outside that type. The values in question may be ethical, religious, affiliation, materialistic, etc. The individual is ready to sacrifice all other values to defend the one he respects most; the value becomes the goal of his life and the basis of evaluation of his own and other people's actions. The value systems of the young often lack such an outstanding primary value. In practice little difference can be observed between the primary value and the next lower values, which are almost on a par with it; which value will be realized first depends on the particular circumstances.

This value system, which can be described as mixed, as opposed to a hierarchical one, is reflected in the formation of a goal-oriented attitude in the young. Its essence is that the acceptance or rejection of some imaginary or real behaviour each time depends on the evaluation of the subjective and objective situation of the acting individual and on the effects of the action, not on values accepted once and for all. This attitude in turn leads to the formation of a personality characterized by lack of full adjustment and by an excessive sense of danger.